

ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

УДК 343.222

Бантисhev Олександр Федорович — професор кафедри кримінального права та кримінального процесу Національної академії СБ України, кандидат юридичних наук, професор,

Кузьмін Сергій Аркадійович — науковий співробітник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України

Проблеми визначення форми вини у злочинах зі змішаною протиправністю, пов'язаних з порушенням нормативно встановлених правил

Проаналізовано теоретичні аспекти вирішення проблемних питань, пов'язаних із визначенням форми вини у злочинах зі змішаною протиправністю. Надано критичний аналіз існуючих сьогодні підходів до вирішення цієї проблеми та запропоновано принципово іншу концептуальну модель.

Ключові слова: форма вини, злочини зі змішаною протиправністю, прямий умисел щодо порушення правил, умисна форма вини, необережна форма вини.

У практиці застосування кримінального законодавства досить часто виникають проблеми із визначенням форми вини у злочинах зі змішаною протиправністю. Особливо проблемним у ряді випадків видається визначення форми вини у таких злочинах, пов'язаних із пору-

шенням нормативно встановлених правил та спричиненням унаслідок цього (або створенням реальної загрози спричинення) певних негативних наслідків за умови, що безпосереднє психічне ставлення до таких наслідків характеризується необережністю у формі або злочинної самовпевненості, або злочинної недбалості.

Найбільшу проблему становить те, що форма вини при цьому, в переважній більшості випадків, має комплексний характер та повинна включати не менш як два самостійні елементи: психічне ставлення особи до безпосереднього порушення правил та психічне ставлення до безпосередньо спричинених наслідків.

Зазначене питання, що безумовно має велике практичне та теоретичне значення, досі містить певні дискусійні елементи і неоднозначно вирішується різними науковцями та практиками. Зокрема, питання, пов'язані із цією проблемою досліджувались у наукових працях як сучасних науковців Ю. В. Александрова, В. Г. Гончаренка, П. П. Андрушка та інших, так і науковцями ще радянської школи кримінального права П. С. Піонтковським, В. М. Чхіквадзе та інших.

Зокрема, найбільш поширеною є думка, що дана категорія злочинів характеризується необережною формою вини [1, с. 665 ; 2, с. 597].

Деякі інші науковці зазначають, що форма вини відносно діяння може бути як умисною, так і необережною, а відношення до наслідків характеризується виключно необережною формою вини [3, с. 411 ; 4, с. 87].

Автори вважають, що і перший, і другий варіант не в повній мірі відображають сутність психологічних процесів, на підставі яких і визначається форма вини суб'єкта злочину.

Зокрема, у першому варіанті, на нашу думку, має місце необгрунтоване спрощення визначення форми вини, оскільки враховується лише кінцевий етап (тобто психічне ставлення особи до спричинених наслідків) та ігнорується психічне ставлення суб'єкта злочину до діяння (тобто порушення нормативно встановлених правил), яке і спричинило цей певний злочинний наслідок. Навряд чи можливо визнати таку позицію вірною, оскільки діяння і наслідок повинні перебувати у причинному зв'язку, що, у свою чергу, має (або повинен) бути усвідомлений суб'єктом злочину. При цьому тільки сукупність діяння, наслідку та причинного зв'язку між ними може бути покладена в основу кваліфікації за об'єктивною стороною злочину. Таким чином, і психічне ставлення особи — суб'єкта злочину повинно поширюватись на всі ці три складові елементи об'єктивної сторони складу злочину, оскільки відсутність кримінально-правової вини щодо будь-якої з цих складових об'єктивної сторони виключить наявність суб'єктивної сторони у складі злочину, а отже і самого злочину.

У другому варіанті щодо вирішення питання про форму вини, як вже зазначалось, існує поширена думка, що правила можуть бути порушені як умисно, так і з необережності, а за умови, що відношення до наслідків — необережність, діяння може утворювати відповідний склад злочину, наприклад за ст. 286 КК України (Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами).

Автори категорично не погоджуються з такою думкою, оскільки вважають, що для кримінально-правової кваліфікації як злочинів, порушення нормативно-встановлених правил має відбуватися виключно з прямим умислом, при цьому відношення до наслідків залишається виключно необережним (у вигляді злочинної самовпевненості або злочинної недбалості).

При наявності злочинної самовпевненості щодо наслідків порушення правил, питання вирішується достатньо просто: наприклад, особа, яка намагається переїхати перехрестя на забороняючий сигнал світлофора, безумовно робить це умисно і бажає зробити саме так, тобто, порушити правила дорожнього руху. Аналогічно слід розглядати і випадки, наприклад перевищення швидкості, порушення правил маневрування тощо.

Отже, у подібних випадках ми впевнено можемо стверджувати, що формою вини щодо наслідків є злочинна самовпевненість, а формою вини відносно порушення правил може бути виключно прямий умисел, який пов'язаний із кінцевим наслідком (наприклад ДТП) одним суб'єктивним зв'язком.

Набагато складнішим виглядає вирішення аналогічного питання у випадках, коли в якості форми вини відносно наслідків щодо заподіяння певної шкоди виступає злочинна недбалість.

При першому погляді складається враження, що оскільки суб'єкт на момент вчинення діяння (порушення правил), яке безпосередньо і спричинило шкідливі наслідки (заподіяння шкоди), не передбачав можливість настання суспільно-небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинен був і міг їх передбачити (ч. 2 ст. 25 КК України), то формою вини відносно порушення правил і є необережність у формі злочинної недбалості. Проте, такий висновок, на думку авторів, є хибним, а причина помилки полягає у несвідомій підміні змісту поняття суспільно-небезпечних наслідків. Це поняття, у свою чергу, не є однорідним (тотожним) для низки послідовних діянь, що у своїй сукупності й утворюють закінчений злочин зі змішаною протиправністю.

Отже, у таких випадках можуть не збігатися між собою як у часі, так і просторі послідовні діяння винного, які й призвели до кінцевих шкідливих наслідків, що мають ознаки події, яка фактично і спричинила

ла певну шкоду, покладену в основу кваліфікації злочину. Таким чином, на кожному із таких послідовних етапів мають місце самостійні діяння, що характеризуються окремим (власним) видом форми вини та своїми власними “проміжними” шкідливими наслідками.

Тобто, порушення певних правил вже утворює самостійне діяння, що може мати місце ще до того, як унаслідок цього діяння буде скоєне інше діяння (інші діяння), яке й призведе до настання остаточного шкідливого наслідку. Таким чином, і форма вини має визначатись окремо по кожному з цих послідовних діянь.

Наприклад, медична сестра має за своїми функціональними обов’язками здійснити стерилізацію хірургічного інструментарію у спеціальній сухожаровій шафі. При цьому, для контролю належного проходження процесу стерилізації вона має покласти до камери стерилізації разом з інструментарієм індикаторні термострічки, а після завершення процесу стерилізації перевірити факт зміни кольору стрічки. Саме це має бути засобом контролю належної стерильності інструментарію.

Таким чином, медична сестра, при безпосередньому забезпеченні технологічного процесу стерилізації серед іншим має обов’язково виконати дві послідовні дії: покласти індикаторну термострічку та проконтролювати зміну нею кольору.

Припустимо, що з тих чи інших причин медична сестра не кладе до камери стерилізації індикаторну термострічку та (або) не перевіряє факт зміни нею кольору. Отже, ми маємо факт порушення правил стерилізації і відповідний *проміжний* суспільно-небезпечний наслідок, що і полягає у порушенні цього технологічного процесу, принаймні на рівні забезпечення контролю над його проведенням.

Розглянемо елементи (причини), що можуть призвести до такого наслідку. Таких причин, говорячи простою мовою, може бути дві: 1. медична сестра вважає, що і так “все буде добре”; 2. медична сестра банально забуває про необхідність виконання цієї (цих) технологічних операцій.

Вочевидь, у першому випадку ми маємо прямий умисел (ч. 2 ст. 24 КК України) відносно порушення правил стерилізації інструментарію та злочинну самовпевненість (ч. 2 ст. 25 КК України) відносно наслідків у вигляді зараження хворого під час наступної операції (якщо таке фактично станеться).

У другому випадку визначення форми вини необхідно розпочати із з’ясування причин, через які винна особа “забула” про необхідність виконання передбачених технологічним процесом заходів.

Процес (факт) самого забування не є вольовим актом і, як наслідок, не може бути покладений в основу кваліфікації. Отже, визначальним фактором є наявність причинного зв’язку між діянням та проміжним наслідком (порушенням правил).

Якщо причиною забування (неуважності) було захворювання або хворобливий стан психіки медичної сестри (тобто, медичний критерій осудності) та неможливість її за такого хворобливого стану усвідомлювати факт зниження рівня психічної діяльності — здатності мозку до тримання інформації (тобто, юридичний критерій осудності) взагалі неприпустимо говорити про наявність кримінально-правової вини.

В іншому випадку, ми маємо підстави стверджувати, що особа легковажно розраховує на те, що вона без-будь якої додаткової перевірки правильності своїх дій, повторення вимог правил, настанов, інструкцій тощо зможе виконати всі свої обов'язки у належній послідовності, при цьому розуміючи, що у випадку невиконання або неналежного виконання певних технологічних операцій настануть суспільно-небезпечні наслідки у вигляді порушення процесу стерилізації, принаймні на рівні контролю за його проведенням.

Тобто, має місце необережність у формі злочинної самовпевненості відносно належного забезпечення проходження цього технологічного процесу. Однак, ця злочинна самовпевненість відносно забезпечення проходження технологічного процесу має місце внаслідок умисного порушення правил цього процесу, тобто нехтування вимогами щодо належного ставлення до його забезпечення — зокрема, перевірка відповідності кожної дії інструкції.

Таким чином, має місце подвійний прямий зв'язок між послідовними проміжними діями, проміжними наслідками та остаточними суспільно-небезпечними наслідками, що є кваліфікуючою ознакою.

Тобто, має місце прямий умисел щодо порушення правил стерилізації в частині нехтування вимогами уважного ставлення до виконання роботи, перевірки її результатів, безумовного виконання положень нормативно встановлених правил (зокрема, інструкції), їх знання та контролю цих знань. Саме цей перший проміжний суспільно-небезпечний наслідок і створює передумови для другого проміжного суспільно-небезпечного наслідку — фактичного порушення процесу стерилізації на рівні контролю за ним, що, у свою чергу, утворює самостійне діяння, формою вини щодо якого є злочинна недбалість (ч. 3 ст. 25 КК України). При цьому, вказане діяння може трансформуватись у кінцевий (кваліфікуючий) злочинний суспільно-небезпечний наслідок: спричинення хворому тяжких наслідків (ч. 1 ст. 139 КК України).

Слід також ще раз звернути увагу, що сам кінцевий злочинний суспільно-небезпечний наслідок цих послідовних діянь, перше з яких вчинене з прямим умислом, а друге — із злочинної недбалості та перебуває у причинному зв'язку із першим діянням, вчиненим з прямим умислом, не має вольового характеру, тобто взагалі є не в чистому вигляді діянням, оскільки має ознаки події. Отже, основним кваліфікую-

чим елементом у цьому ланцюгу подвійного причинного зв'язку слід вважати саме те перше порушення нормативних правил, що мало місце з прямим умислом, і, яке власне й призвело до наступних діянь та настання кінцевого суспільно-небезпечного наслідку.

Таким же чином слід розглядати випадки, коли особа, керуючи транспортним засобом і здійснюючи певний маневр, “забуває” подивитись у дзеркало заднього виду, щоб упевнитись у тому, що за конкретної обстановки такий маневр може бути виконано безпечно та, що вона не порушує правила безпеки руху.

Отже, в даному випадку порушення водієм правил безпеки руху має місце ще до моменту здійснення такого маневру. Тобто, в момент, коли особа припускає зниження уваги до необхідності дотримання вимог правил, що робиться свідомо — особа розуміє, що зниження уваги до необхідності дотримання вимог безпеки руху є неприпустимим і навіть саме по собі вже є порушенням правил.

Вже за таких умов, тобто свідомо порушивши правила в частині необхідності забезпечення їх неухильного дотримання, особа вчиняє низку наступних порушень правил, що лише у своїй послідовності призводять до кінцевого шкідливого наслідку, перебуваючи при цьому у причинному зв'язку одне до одного. Таким чином, наступні порушення правил є прямим наслідком першого порушення правил і за його відсутності взагалі не могли б мати місце.

Тобто, ставлячи себе в умови самовпевненості чи недбалості щодо дотримання правил, особа вже свідомо порушує ці правила та бажає зробити саме так. Таким чином, діяння щодо порушення правил відбуваються виключно з прямим умислом — особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння із порушення правил та бажає чинити саме так, тобто бажає настання наслідків у вигляді порушення вимог цих правил, принаймні в частині забезпечення неухильного дотримання їх вимог.

Крім того, слід мати на увазі, що випадки незнання (або неналежного знання) особою певних правил, за умови, що особа обізнана про їх існування, мала можливість та повинна була з ними ознайомитись, але цього не зробила, вже і є порушенням таких правил і також характеризується тільки умисною виною у формі прямого умислу.

Якщо ж за таких умов, унаслідок незнання або неналежного знання цих правил, особа вчиняє інше діяння, що також є порушенням цих же правил, і безпосередньо спричиняє кваліфікуючі наслідки, то формою вини відносно проміжного порушення, рівно як і до кваліфікуючих наслідків, є злочинна самовпевненість.

Підсумовуючи викладене, автори стверджують, що у злочинах із змішаною протиправністю, пов'язаних із порушенням певних норма-

тивно встановлених правил, форма вини може мати комплексний різнорідний характер відносно: порушення правил; діяння, що за умов такого порушення правил спричиняє кваліфікуючі наслідки; та кваліфікуючого шкідливого наслідку, що фактично настав. Отже, в останніх двох випадках, залежно від законодавчої конструкції диспозиції норми, вина може бути як умисною, так і необережною відносно кваліфікуючих наслідків, що фактично настали, в той час як саме порушення нормативно встановлених правил, через яке зазначені кримінально-правові наслідки могли мати місце, вчиняється виключно з прямим умислом.

Список використаних джерел

1. Кримінальне право. Особлива частина : [підручник] / Александров Ю. В., Антипов В. І., Володько М. В. та ін.; [відп. ред. Шакун В. І.]. — К. : НАВСУ — “Правові джерела”, 1998. — 896 с.
2. Уголовный кодекс Украины : комментарий / под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. — Харьков : ООО “Одиссея“, 2001. — 960 с.
3. Курс советского уголовного права : [в 6 т.] / под ред. А. А. Пионтковского, П. С. Ромашина, В. М. Чхиквадзе. — М. : Изд. “Наука“, 1971. — Т. 6. — 559 с.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : [у 3-х кн.] / за заг. ред. Гончаренка В. Г., Андрушко П. П. — Кн. 3. — К. : “Форум”. — 2005. — 583 с.

Проанализированы теоретические аспекты решения проблемных вопросов, связанных с определением формы вины в преступлениях со смешанной противоправностью. Проведено критический анализ существующих сегодня подходов к решению этой проблемы и предложено принципиально иную концептуальную модель.

The article deals with the theoretical aspects of the solution of the problems, related to determination of the form of guilt in crimes with compound illegality. The critical analysis of the existing today approaches to the decision of this problem are given and fundamentally other conceptual model is offered.

Стаття надійшла до редакції журналу 23 жовтня 2009 року.